

Nika FERBEŽAR, Marko GAVRILOSKI*

REZILIENTNOST LGBTQ+ MLADIH V OKVIRU VZGOJE IN IZOBRAŽEVANJA: INTEGRATIVNI PREGLED LITERATURE**

Povzetek. Vzgojno-izobraževalne ustanove posedujejo velik potencial za zmanjševanje vpliva manjšinskega stresa na življenja mladih LGBTQ+. V članku se osredotočamo na rezilientnost mladih LGBTQ+ v okviru šolskega okolja. Opravljen sistemiziran integrativni pregled literature je zajel 57 empiričnih in teoretičnih kosov gradiva. Kvalitativna vsebinska analiza kaže, da lahko vzgojno-izobraževalne ustanove za učenke_ce LGBTQ+ predstavljajo pomemben vir skupnostnih procesov rezilientnosti, medtem ko je njihova vloga pri krepitevi individualnih procesov rezilientnosti manjša. Kot pomembna so se izkazala tudi področja, ki niso neposredno vezana na šolsko polje, a je v okviru le-teh za optimalen razvoj mladih LGBTQ+ zaželeno zavzetost šolskega strokovnega osebja.

Ključni pojmi: mladi LGBTQ+, vzgojno-izobraževalni sistem, rezilientnost, manjšinski stres, spol, spolna usmerjenost, sistemiziran integrativni pregled literature

Uvod

Življenja oseb LGBTQ+ v nadpovprečnih deležih zaznamujejo negativni izidi nepravičnih in sovražnih družbenih procesov v obliki težav z duševnim (Austin et al., 2022; Hatchel et al., 2019; Jadva et al., 2021; Price-Feeney et al., 2021; Witcomb et al., 2019) in fizičnim zdravjem (Herman, 2013; Lick et al., 2013), pa tudi v obliki drugih neugodnih vplivov na njihova življenja, npr. brezdomnost (Bruce et al., 2014; Green et al., 2022), uporaba substanc (Lehavot in Simoni, 2011; Robinson, 2021), zmanjšanje akademske perspektivnosti (Herman, 2013; Robinson, 2021; Sešek in Margon, 2021; Koletnik, 2019), znižani občutki šolske pripadnosti (Hatchel et al., 2019) in izzivi

* Nika Ferbežar, asistentka, Pedagoška fakulteta, Univerza na Primorskem, Slovenija; dr. Marko Gavriloski, asistent, Pedagoška fakulteta, Univerza na Primorskem, Slovenija.

** Pregledni znanstveni članek.

DOI: 10.51936/tip.60.1.151

pri vzpostavljanju ter ohranjanju zdravih družbenih odnosov (Edwards in Sylaska, 2013; Hatzenbuehler in Pachankis, 2016; Johns et al., 2021; Witcomb et al., 2019). Vzroke za navedene in podobne negativne izide Meyer (1995, 2003, 2013, 2015) vidi v temeljnih družbenih strukturah in procesih nepravilnosti (nasilje, diskriminacija, stigma, predsodki itn.), ki jih doživljajo osebe LGBTQ+ zaradi svojih marginaliziranih življenjskih kontekstov, kar pojasnjuje z modelom o manjšinskem stresu. Manjšinski stres je prisoten v življenjih oseb LGBTQ+ zaradi stigmatiziranih osebnih okoliščin, ki temeljijo na spolu in spolni usmerjenosti; to je tudi eden od virov stresa za mlade LGBTQ+ v vzgojno-izobraževalnih ustanovah, na kar nakazujejo tudi nekatere slovenske raziskave (Ferbežar et al., 2021; Koletnik, 2019; Komidar in Mandeljc, 2009; Kuhar in Švab, 2014; Kuhar in Švab, 2019; Maljevac in Magić, 2009; Perger et al., 2018; Sešek in Margon, 2021). Čeprav omenjene raziskave niso direktno naslavljale manjšinskega stresa, so bili posamezni elementi prepoznani in opredeljeni kot diskriminacija, stigmatizacija, predsodki, različne pojavne oblike nasilja itd., kar pomeni, da so tem mehanizmom nepravilnosti in sovražnosti tako na individualni kot sistemski ravni podvrženi tudi mladi LGBTQ+ v slovenskem vzgojno-izobraževalnem (VIZ) prostoru. Kljub posledicam teh mehanizmov mnoge mlade osebe LGBTQ+ preživijo negativne izkušnje in odraščajo v zdrave posameznice_ke ter dosegajo uspehe na različnih področjih življenja, kar pojasnjujemo s teorijo o rezilientnosti, ki predstavlja pomemben del nadgrajenega modela manjšinskega stresa (Meyer, 2015). V pričujočem besedilu se ne osredotočamo na procese manjšinskega stresa, saj so zaradi obsežne tematike predstavljeni v ločenem članku, čeprav gre za rezultate enotnega integrativnega pregleda. Namen članka je namreč prek obstoječe literature o manjšinskem stresu in procesih rezilientnosti poglobiti razumevanje izkušenj mladih oseb LGBTQ+ z vzgojno-izobraževalnim sistemom in s tem ponuditi teoretično izhodišče za nadaljnje empirično raziskovanje ter potencialne izboljšave VIZ-prakse, zaradi česar je bil cilj vključiti čim popolnejši del obstoječe vsebinsko relevantne literature. Teoretičnemu pregledu Meyerjevega modela manjšinskega stresa sledi opis sistematiziranega integrativnega pregleda literature ter podani rezultati individualnih in skupnostnih procesov rezilientnosti, ki jih v razpravi umeščamo v širši družbeni kontekst.

Meyerjev model manjšinskega stresa

Model manjšinskega stresa pojasnjuje vlogo kroničnega psihosocialnega stresa v življenjih oseb z marginaliziranim družbenim statusom (Meyer, 2015). Model manjšinskega stresa je sprva opredeljen v kontekstu manjšinskih spolnih usmerjenosti (Meyer, 1995, 2003, 2013), Hendricks in Testa (2012) pa ga dopolnita tako, da vključuje tudi posebne okoliščine

transspolnih oseb. Njuno delo in nekatera druga (Bockting et al., 2013; Testa et al., 2015) Meyer (2015) kasneje vzame v ozir in model nadgradi z vključitvijo transspolne populacije in izpostavitvijo pomena rezilientnosti. Model sestavljajo procesi manjšinskega stresa, ki se delijo na zunanje distalne stresorje in notranje proksimalne stresorje. Distalne stresorje predstavljajo zunanji dogodki, ki so povezani z negativno družbeno klimo (nasilje, diskriminacije, mikroagresije itn.) (Meyer, 2015). Riggs in Treharne (2017) opozarjata, da pri tem ne moremo govoriti le o eni osebni okoliščini (npr. o spolni usmerjenosti), temveč je v ozir potrebno vzeti pomen interseksionalnosti (Crenshaw, 1991) in privilegije ter s tem upoštevati kompleksne neenakosti (Kuhar in Pajnik, 2022) življenjskih kontekstov posameznikov (Riggs in Treharne, 2007). Distalni procesi manjšinskega stresa imajo neugoden vpliv na blagostanje oseb LGBTQ+. Izkušnje različnih oblik diskriminacije tako na primer predstavljajo dejavnik tveganja za samomorilno vedenje, uporabo psihoaktivnih substanc (Lea et al., 2014; Lelutiu-Weinberger et al., 2020; Romanelli et al., 2018) in samopoškodovalno vedenje (Treharne et al., 2020). Tveganje za duševno zdravje predstavljajo tudi različne oblike nadlegovanja in nasilja (Bränström, 2017; Liu in Mustanski, 2012). Lick et al. (2013) pa dodatno ugotavljajo, da ima manjšinski stres negativne vplive tudi na telesno zdravje oseb LGBTQ+.

Proksimalni stresorji, ki jih razumemo kot notranje odzive ponotranjene negativne sporočilnosti distalnih stresorjev, so: 1) anksiozno pričakovanje zavrnitev; 2) prikrivanje stigme oz. upravljanje z vidnostjo stigme zaradi stalno prisotnega tveganja viktimizacije; 3) ponotranjena stigme (Meyer, 2013, 2015). Pričakovanja zavrnitev so vir kognitivnega in čustvenega napora ter različnih negativnih občutkov (strah, sram, jeza itn.) (Rood et al., 2016). Pri upravljanju z (ne)vidnostjo stigme je glede na Pachankis (2007) potrebno upoštevati psihološke napore in določene vedenjske implikacije (npr. nenehne premisleke o potencialnih (ne)varnostih določenih okolij zaradi razkritja, strah pred neželenim razkritjem, prisilno socialno izoliranost od stigmatiziranih oseb na osnovi enakih osebnih okoliščin, nezmožnost avtentičnega življenja). Ponotranjena stigma pa je izrazito obstojen proces, ko oseba LGBTQ+ ponotranji negativna sporočila družbe o lastni identiteti LGBTQ+. Negativni vplivi ponotranjene stigme na osebe LGBTQ+ se kažejo na primer kot tveganje za samomorilno vedenje (Perez-Brumer et al., 2012), povišane občutke stresa (Lea et al., 2014), depresijo, anksioznost (Newcomb in Mustanski, 2010), zlorabo drog in alkohola (Weber, 2008).

Poleg stresorjev so ključni tudi procesi rezilientnosti in varovalni dejavniki, saj imajo oboji potencial zmanjševanja negativnih vplivov manjšinskega stresa med osebami LGBTQ+. Rezilientnost razumemo kot sposobnost preživeti in uspevati navkljub oteženim okoliščinam, ki jih narekujejo manjšinski stresorji. Med dejavnike rezilientnosti tako prištevamo vse obrambne

strategije oseb LGBTQ+, institucionalne ukrepe, socialne mreže itn., ki na kakršenkoli način omejujejo vpliv stresorjev. Rezilientnost se pomembno razlikuje od soočanja s stresom v tem, da soočanje ne vodi nujno do zmanjšane vpliva stresorjev, medtem ko rezilientnost vplive stresnih dejavnikov vedno tudi uspešno zmanjšuje. Rezilientnost nadalje delimo na individualne procese rezilientnosti (IPR) in skupnostne procese rezilientnosti (SPR) (Meyer, 2015).

IPR predstavljajo individualne značilnosti notranjega delovanja (npr. motivacija za spremembe), osebnostne značilnosti osebe (npr. ekstrovertiranost) in svetovni nazor osebe; le-ti vplivajo na zmožnost uspešnega soočanja z dejavniki manjšinskega stresa (Meyer, 2015). Hill in Gunderson (2015) v svojem pregledu literature navajata več IPR populacije LGBTQ+: 1) socialna motivacija (interes posameznice_ka za pridobivanje družbene podpore); 2) čustvena odprtost (zmožnost oseb LGBTQ+, da sprejmejo in predelujejo čustva, vezana na travmatične dogodke, saj bi jih naj poglobljeno razumevanje družbenega ozadja teh dogodkov in vzrokov zanje štiti pred negativnimi vplivi predsodkov); 3) optimizem in upanje v prihodnost, ki naj bi – prek povišane volje za premagovanje ovir in učinkovitejših strategij za soočanje s stresom – kljub oviram v okolju osebam LGBTQ+ omogočala lažje soočanje s trenutnimi manjšinskimi stresorji; 4) pozitivna identiteta LGBTQ+, ki vključuje pozitivne občutke do lastnega spola oz. spolne usmerjenosti in naj bi zviševala duševno zdravje ter omogočala boljše družbeno delovanje.

Meyer (2015) v okviru IPR izpostavi obstoj potencialnih tveganj, ko se raziskovalke_ci in strokovno osebje v praksi pretirano osredotočajo na IPR. To opozorilo temelji na ideji meritokracije, ki je še posebej značilna za kapitalistične države globalnega severa in predpostavlja, da imamo ljudje ne glede na različna izhodišča enake možnosti za družbeno mobilnost navzgor. Meyerjevo stališče je, da posameznice_ki zaradi neenakosti v družbenih strukturah nimajo enakih možnosti za rezilientnost, saj različni dejavniki (rasizem, seksizem, socioekonomski status) in mehanizmi neenakosti vplivajo na zmožnosti uspešnega odzivanja na stres. Kot ugotavlja Meyer (2015), pretirano izpostavljanje IPR vodi do diskurza, ki krivdo za negativne posledice manjšinskega stresa usmerja v žrtev oz. subjekt manjšinskega stresa, ki ni zmožen rezilientnega odziva na stresno situacijo. Posledično se prek tovrstnega diskurza pomembno zmanjša kolektivna odgovornost za zaščito skupin z osebnimi okoliščinami, ki v danih družbenih razmerah vodijo do številnih ranljivosti (Meyer, 2015). S tem tvegamo družbeno akcijo, ki bi se prekomerno usmerila v krepitev oseb LGBTQ+ za zmožnost soočanja z neenakostmi, namesto da bi bile moči usmerjene v izhodiščni problem – odpravljanje neenakosti, ki vodijo do negativnih izidov (Meyer, 2015; Riggs in Treharne, 2007).

Družbeno osredinjen pristop predstavljajo SPR, ki poudarjajo pomen in potencial skupnosti za krepitev rezilientnosti med mladimi LGBTQ+ (Meyer, 2015). Glede na Meyerjev model so razdeljeni na oprijemljive in neoprijemljive vire (po)moči, ki jih ponuja skupnost. Oprijemljive vire predstavljajo denimo dokumenti za zagotavljanje enakosti, specifične organizacije LGBTQ+, vzorniki LGBTQ+ itn. Na drugi strani pa neoprijemljive vire predstavlja zavzemanje za spremembe vrednot in norm v smeri večjega spoštovanja skupnosti LGBTQ+ (Meyer, 2015). Kwon (2013) v svojem pregledu literature navaja pozitivne posledice družbene podpore na duševno zdravje prek: zmanjšanega vpliva depresije in anksioznosti, manj osamljenosti, večjega zadovoljstva z življenjem in višjimi občutki lastne vrednosti ter pripadnosti. Družbena podpora je na primer še posebej učinkovita, ko so osebe LGBT+ v družbenih strukturah varno razkrite in ko je podpora vezana na spol in spolno usmerjenost.

Kljub temu da v teoriji med IPR in SPR vlečemo jasne ločnice, sta v praksi koncepta tesno povezana. Za dostop do nekaterih skupnostnih virov rezilientnosti mladi LGBTQ+ namreč potrebujejo določene individualne vire rezilientnosti (Meyer, 2015). Podpora, ki jo ponuja skupnost LGBTQ+, je pogojena z določeno mero samoidentifikacije s skupnostjo. Na drugi strani na dostop do virov rezilientnosti v kontekstu interseksionalnosti (Crenshaw, 1991) vplivajo tudi druge osebne okoliščine, npr. posebne potrebe, ekonomska situiranost družine, etnična pripadnost itn. (Meyer, 2015). V drugem delu besedila se osredotočamo na udejanjanje manjšinskega stresa v kontekstu VIZ ter s tem povezane posledice za mlade osebe LGBTQ+.

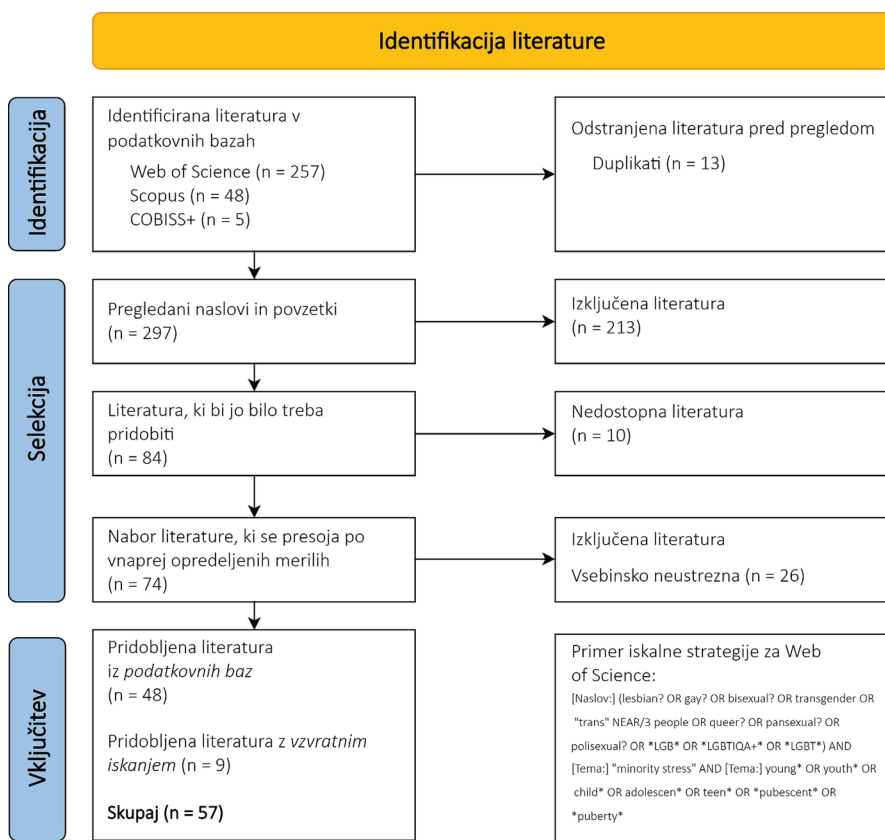
Metoda

Opravljen je bil sistematiziran integrativni pregled literature (Torraco, 2005; Post et al., 2020). Ta metodološki pristop je bil izbran zato, ker predvideva vključitev tako teoretičnih gradiv kot tudi kvalitativnih in kvantitativnih študij. Integrativni pregledi literature ne sodijo nujno med sistematične preglede literature (Torraco, 2005; 2016), vendar smo z namenom zagotavljanja večje mere objektivnosti in zanesljivosti pregled literature sistematizirale_i v skladu z bistvenimi smernicami za sistematične preglede literature. Pri tem smo sledile_i načelom The PRISMA 2020 statement (Page et al., 2021) in uporabile_i pripadajočo predlogo za prikaz postopka identifikacije literature v podatkovnih bazah (PRISMA 2020 diagram).

V marcu 2022 so bile sistematično pregledane podatkovne baze Web of Science, Scopus in COBISS+. Za iskanje literature smo uporabile_i kombinacijo ključnih besed in njihovih sinonimov, simbolov za krajšanje besed in Boolovih logičnih operatorjev ter operatorjev bližine. Od začetnih 310 prispevkov je bilo v končno analizo vključenih 48 prispevkov. Selekcijo

smo opravile_i z izključevanjem ponavljajočih se prispevkov, s pregledom naslovov in povzetkov ter nazadnje s celostnim vsebinskim pregledom. K temu so bili dodani še najvidnejši prispevki (9), pridobljeni z metodo vzvratnega iskanja (Webster in Watson, 2002). V raziskavo so bili vključeni kosi gradiva, ki temeljijo na modelu manjšinskega stresa, se usmerjajo v raziskovanje mladih LGBTQ+ in se vsebinsko osredotočajo na tematike, ki so del VIZ-prostora (medvrstniški odnosi, kurikulum, šolska klima itn.) oz. so z njim povezane prek (družine) LGBTQ+ oseb. Izključile_i smo gradiva, ki so opredeljena kot pregledni članki ali zaključna dela in gradiva, ki so tematsko (zdravstvo, management itn.) ali kulturno (staroselska ljudstva, množična streljanja itn.) manj relevantna za slovensko VIZ-področje. Proces identifikacije gradiv v omenjenih podatkovnih bazah in metoda vzvratnega iskanja sta prikazana v sliki 1.

Slika 1: PROCES IDENTIFIKACIJE LITERATURE PREK PODATKOVNIH BAZ WEB OF SCIENCE, SCOPUS IN COBISS+ TER METODE VZVRATNEGA ISKANJA

Vir: lastni prikaz.

Kvalitativna vsebinska analiza je vključevala 57 kosov empiričnih in teoretičnih prispevkov. Gradivo je bilo urejeno v programu Nvivo in obdelano v skladu z deduktivnim pristopom kodiranja. Po vzoru Meyerjevega modela so bile določene enote kodiranja, izbrano besedilo je bilo kodirano, oblikovane so bile kategorije in na koncu teoretična formulacija (Mesec, 1998; Vogrinc, 2008). Oblikovani sta bili dve glavni kategoriji: 1) procesi manjšinskega stresa, ki jih obravnavamo v drugem prispevku, in 2) procesi rezilientnosti, ki so predmet pričujočega besedila. Tipološke značilnosti vključenih prispevkov so sledeče: 49 empiričnih znanstvenih prispevkov, 6 teoretičnih znanstvenih prispevkov, 1 kritična analiza dokumentov oz. konkretneje smernic za poučevanje vključujočih odnosov in spolne vzgoje v Združenem kraljestvu Severne Irske in Velike Britanije ter 1 komentar, ki ga lahko po slovenski tipologiji znanstvenih del uvrstimo v razdelek 1.21 (polemika, diskusijski prispevek, komentar). Večina empiričnih raziskav (tj. 44) je bila opravljenih v Združenih državah Amerike, od teh pa je ena raziskava vključevala tako udeleženke_ce iz ZDA kot iz Kanade. Ostale raziskave so bile opravljene v Avstraliji (1), Belgiji (1), na Irskem/v Nemčiji (1), v Italiji (1), na Nizozemskem (2) in Norveškem (1). Kljub temu da gre za različne družbeno-kulturne kontekste in vzgojno-izobraževalne specifikke posameznih držav, ki jih ne moremo nekritično prenesti v slovenski prostor, ob tem ne bo odveč poudarek, da se v članku osredotočamo na rezilientnost mladih LGBTQ+ v okviru kateregakoli šolskega okolja, ne glede na kulturno-družbeno okolje. V tem smislu so tako individualni kot skupnostni procesi rezilientnosti, ki jih opredelimo v nadaljevanju, lahko skupni vsem mladim LGBTQ+ pri upravljanju z manjšinskim stresom ne glede na kulturno-družbeno okolje, v katerem se mladi LGBTQ+ izobražujejo.

Rezultati

V skladu z Meyerjevo opredelitvijo rezilientnosti v okviru modela manjšinskega stresa smo rezultate razdelili na individualne in skupnostne procese rezilientnosti (Meyer, 2015).

Individualni procesi rezilientnosti

Glede na opravljeno analizo se na IPR osredotočajo predvsem strokovnjaki_nje za duševno zdravje, zaradi česar se v kontekstu VIZ-sistema pojavljajo redkeje kot SPR.

Z manjšinskim stresom se mladi uspešno soočajo 1) s pomočjo humorja; 2) z zaupanjem, da ljudje okoli njih ne delujejo iz škodoželjnosti, vezanim na perspektivo o vseživljenjskem učenju; 3) z opominjanjem na kulturno in generacijsko razliko drugih ljudi; 4) s samozavestnim usmerjanjem

pozornosti na svoje sposobnosti (Johns et al., 2021); 5) z asertivnim in ponosnim postavljanjem za svoje pravice in posledično varovanjem svojega ugleda; 6) s sprejetjem, da so distalni stresorji neizogiben del njihovih življenj; 7) z (za)upanjem, da bo prihodnost boljša; 8) z ljubeznijo do sebe; 9) z zaupanjem vase in 10) z zadovoljstvom s slogom življenja (Bry et al., 2018). Sprejemanje samega sebe z manjšim vplivom psihološkega stresa povezujejo tudi Woodford et al. (2014). Ob tem je bila pozitivna samopodoba povezana s pogostejšo uporabo storitev za potrditev spola, kar ima dvojen pozitiven učinek, saj procesi za potrditev spola varujejo duševno zdravje transspolnih oseb (Chodzen et al., 2019; Goldenberg et al., 2020). Poleg navedenega se je kot pomemben dejavnik pokazala tudi finančna neodvisnost tistih mladih LGBTQ+, za katere družina predstavlja vir distalnih in proksimalnih stresorjev (Bry et al., 2018).

V okviru tega dela analize je bila zaznana posebna oblika IPR, ki poteka vzporedno s SPR. Aktivizem se je v raziskavi Frost et al. (2019) izkazal kot dejavnik, ki ščiti zdravje in počutje oseb LGBTQ+ v povezavi z manjšinskim stresom in ekonomsko negotovostjo.

Skupnostni procesi rezilientnosti

158

V nadaljevanju se osredotočamo na skupnostne vire rezilientnosti, ki se neposredno navezujejo na VIZ-prostor in jih dopolnimo z viri, vezanimi na družine, za katere je bilo ocenjeno, da lahko ravno tako pomembno prispevajo k intervencijam znotraj šolskega polja. Najprej predstavljamo procese rezilientnosti, ki delujejo na institucionalni ravni, nato še tiste, ki so značilni za medosebne ravni.

Raziskava Goldbach et al. (2021) je proučevala učinkovitost enega izmed šolskih socialno-psiholoških programov za zmanjševanje posledic manjšinskega stresa, ki se izvaja v ZDA. Tovrstni programi imajo zmožnost za nižanje ravni manjšinskega stresa in specifično anksioznosti, strokovnemu kadru pa omogočajo, da mlade opremijo z orodji, ki jim pomagajo pri krmarjenju z manjšinskim stresom. Iz tega sledi, da bi morali biti VIZ-programi usmerjeni tudi v strukturne spremembe. V tem kontekstu Scandurra et al. (2021) sklepajo, da bi lahko pred leti implementiran dokument na nacionalni ravni za zaščito oseb LGBTQ+ v šolah prispeval k zmanjšani ravni manjšinskih stresorjev in s tem k zaznani višji splošni izobrazbi populacije LGBTQ+, kar bi morali še empirično preveriti. Poleg tega vpliv distalnih in proksimalnih stresorjev zmanjšujejo vključujoča stranišča in slačilnice, saj med transspolnimi osebami bistveno krepijo občutke varnosti, zmanjšujejo spolno disforijo, pozitivno vplivajo na duševno zdravje in ščitijo pred samomorom (Price-Feeney et al., 2021). Varno šolsko okolje se je kot ključen varovalni dejavnik izkazal tudi v raziskavi Jadva et al. (2021), ki navajajo, da osebe s

pretežno pozitivno šolsko izkušnjo 40 % redkeje poročajo o samopoškodbenem vedenju in 65 % redkeje o poskusu samomora. Dodatno so se kot varovalni dejavniki pred samomorilnim tveganjem znotraj VIZ-sistema izkazale vključujoče prakse, ki: 1) aktivno delujejo proti pojavom mikroagresij (npr. raba pravih zaimkov, imen); 2) spoštujejo raznolikost spolov (npr. s spolno nevtralnimi stranišči); 3) javno izražajo spoštovanje do oseb LGBTQ+ prek različnih simbolov (npr. zastave ponosa, kvir knjige, video vsebine); 4) zagotavljajo prostor ter sredstva za aktivnosti medvrstniške podpore in zagovorništva (Jadva et al., 2021). Obenem sta se kot varovalna dejavnika za duševno zdravje oseb LGBTQ+ pokazala še občutek pripadnosti šoli (Hatchel et al., 2019) in splošno zmanjšanje ravni heteroseksizma v šolah (Woodford et al., 2014).

Na medosebni ravni so transspolne osebe v eni od raziskav (Johns et al., 2021) poročale o tem, da jim pri soočanju s strukturno diskriminacijo, predsodki in občutki izločenosti znotraj šolskega prostora pomagajo: 1) vzpostavljene vezi z zaposlenimi in vrstnicami; 2) poskusi sodelovanja z zaposlenimi na šoli, ki so namenjeni doseganju vključujočih sprememb; 3) možnosti za opozarjanja na izključujoče programe in prakse (npr. stranišča, slačilnice); 4) možnosti za predlaganje in uresničevanje sprememb (informiranje o zaimkih in izbranih imenih, odzivanje na nasilje). V raziskavah je bil izpostavljen tudi pomen drugih družbenih odnosov, npr. romantičnih partnerskih odnosov, v okviru katerih imajo mladi občutek varnosti, intime in povezanosti. Poleg tega so se kot varovalna pokazala prijateljstva z drugimi osebami LGBTQ+, konkretno v navezavi na tvegana vedenja, povezana s kajenjem (Johns et al., 2013; Johns et al., 2021), čeprav so nekatere osebe dodale, da so tovrstna prijateljstva redka, saj v nekaterih šolah ni oz. je premalo razkritih oseb (Johns et al., 2021). Pomen prijateljstva z drugimi osebami LGBTQ+ nakazuje podatek, da so se mlade osebe o svoji samomorilnosti najpogosteje pripravljene zaupati ravno drugim osebam LGBTQ+, ljudem s podobno izkušnjo in specifičnim organizacijam LGBTQ+ (Chang et al., 2020). Vloga teh organizacij se pokaže predvsem v okviru povezovanja VIZ-ustanov s širšim lokalnim okoljem (Bry et al., 2018).

Dodatno so raziskave razmeroma pogosto naslavljale pomen družine. Kot faktor pozitivnega vpliva na razvoj mladih oseb LGBTQ+ se je v raziskavah pokazalo ozaveščanje skrbnic_kov oseb LGBTQ+ v okviru šolskega sistema (npr. informacije o trans spoštljivi vzgoji in dokazih o tveganjih, ki jih predstavlja nesprejemanje). Ena od možnih podpor šole mladim osebam LGBTQ+ pri soočanju z manjšinskim stresom v okviru družine je mediacija v okviru šolske svetovalne službe med mladimi osebami LGBTQ+ in njihovo družino (Austin et al., 2022; Bry et al., 2018; Grossman et al., 2021). Na tak način je možno aktivirati družinske vire in povišati podporo staršev oseb LGBTQ+. Ključna je predvsem družinska podpora, ki je vezana neposredno

na spolno usmerjenost mladih LGBTQ+, saj Feinstein et al. (2014) ugotavljajo, da – v primerjavi z generalizirano podporo – pozitivne učinke prinaša le specifična podpora, ki zmanjšuje raven manjšinskega stresa ter depresivne simptome in je povezana z manjšim številom izkušenj diskriminacije ter redkejšimi pričakovanji zavrnitve. Med transspolnimi mladimi se je podpora staršev izkazala kot dejavnik, ki vpliva na redkejše pojavljanje depresivnih simptomov, nižje ravni stresa v povezavi z razkrivanjem in boljše splošno duševno zdravje transspolnih mladih (Grossman et al., 2021). Mlade osebe LGBTQ+ izpostavljajo še pomen izbrane družine, ki v marsikaterem primeru uspešno nadomešča sovražno oz. nenaklonjeno izvorno družinsko okolje. Ena_eden izmed udeleženk_cev v raziskavi Bry et al. (2018: 1449) izbrano družino opisuje:

Imaš družino in imaš sorodnice_ke. Ljudje, ki ne stojijo za tabo in te ne podpirajo pri vsem, kar si, in pri vsem, kar delaš – to so sorodnice_ki. Ljudje, ki podpirajo vse, kar si, in vse, kar delaš, in te imajo radi ne glede na vse – to je družina. Poznavanje razlike med temi ljudmi ti lahko pomaga prebroditi marsikaj.

Podporna izvorna družina je v marsikaterem primeru pomemben varovalni dejavnik, a tudi dejavnik tveganja, če mladi v njej doživljajo različne oblike nasilja in zavračanja (Bry et al., 2018).

Razprava in sklep

Pričujoči rezultati kažejo na velik potencial, ki ga ima šolsko okolje za uspešno spodbujanje rezilientnosti pri mladih LGBTQ+. Med IPR imajo osrednjo vlogo predvsem strokovnjaki_nje za duševno zdravje, ki lahko z različnimi oblikami terapij uspešno krepijo osebne vire rezilientnosti mladih oseb LGBTQ+, vezanih na duševno zdravje. Poleg tega se je v primeru, ko je vir stresa izvorno družinsko okolje, kot rezilienten dejavnik izkazala finančna neodvisnost mladih oseb.

Kot opozarja Meyer (2015), je IPR in SPR na določenih mestih težko jasno razmejiti. V okviru obravnavanega tematskega področja to zlasti velja za že omenjeno finančno neodvisnost in aktivizem mladih LGBTQ+. Finančno neodvisnost izpostavljajo osebe, ki jim izvorna družina predstavlja (pre) velik vir proksimalnih in distalnih stresorjev. Finančna samostojnost mladim LGBTQ+ omogoča, da se iz okolja, ki ni varno, umaknejo, kar pa za izobražujoče mlade osebe predstavlja velik izziv, saj so razpete med izobraževanjem, zagotavljanjem finančnih sredstev in iskanjem varne namestitve, ob tem pa običajno še vedno potrebujejo podporo odraslih. Ker tovrstni izzivi predstavljajo pomembno tveganje za izpad iz izobraževalnega sistema in

za splošno zdravje mladih oseb (McCann in Brown, 2019; Shelton in Bond, 2017), je ključno, da se za mlade v takih situacijah zavzamejo tudi šolske svetovalne službe. Ustreznih sistemskih rešitev v Sloveniji ni, zaradi česar se tovrstne težave težko razrešujejo. Parcialne rešitve se nanašajo predvsem na sodelovanje s centri za socialno delo, ki upravljajo krizne namestitve za otroke in mladostnice_ke, in Društvom Parada ponosa, ki skuša odgovarjati na problematiko brezdomstva mladih LGBTQ+ z zagotavljanjem začasnih bivanjskih rešitev (Ferbežar et al., 2021; SQVOT, b. d.).

Druga skupina procesov, ki se gibljejo med IPR in SPR, predstavlja različne oblike aktivizma mladih LGBTQ+, ki so se glede na pregled literature izkazale kot pomemben vir moči (Frost et al., 2019; Johns et al., 2021). Možnost sprožitve in udejanjanja sprememb v okolju za osebe LGBTQ+ poleg zmanjševanja občutkov ekonomske negotovosti in manjšinskega stresa na splošno (Frost et al., 2019) – glede na nekatere druge raziskave – predstavlja podporo pri soočanju s preteklo travmo; pomaga živeti bolj avtentično življenje; povečuje občutke varnosti, smisla in povezanosti z okoljem; zmanjšuje občutke strahu in vzbuja upanje za boljšo prihodnost (Scheidler et al., 2022). Poleg tega zmanjšuje enega izmed ključnih proksimalnih stresorjev – ponotranjeno homofobijo (Montagno in Garrett-Walker, 2021), ki ima številne negativne vplive na duševno zdravje mladih LGBTQ+ in njihova življenja na sploh (Chodzen et al., 2019; Edwards in Sylaska, 2013; Hatzenbuehler in Pachankis, 2016). Učenke_ci LGBTQ+ lahko zaposlenim pri načrtovanju in uresničevanju vključujočih sprememb v VIZ-sistemu predstavljajo ključno podporo, saj posedujejo znanje iz izkušenj in so za spremembe visoko motivirane. Tovrstna vpletenost pa lahko, kadar je preobremenjujoča in ne izhaja iz želje oseb LGBTQ+, negativno vpliva na njihova življenja. Johns et al. (2021) zato opozarjajo na potencialne nevarnosti, ko so učenke_ci LGBTQ+ preobremenjene_i z reševanjem težav, ki bi morale biti odgovornost ustanove in zaposlenih. Nepremišljeno vključevanje mladih LGBTQ+ v proces optimizacije pomeni prevzemanje odgovornosti učenk_cev LGBTQ+ za obstoj lastne viktimizacije, za katero ne nosijo nikakršne krivde (Goldbach et al., 2021). V takih primerih bi bila najbolj ustrezna rešitev vključitev organizacij, v katerih so marsikje zaposlene razkrite in opolnomočene osebe, ki so se za to poslanstvo odločile_i in za svoje delo tudi prejemajo plačilo. Spremembe se tako ne načrtuje brez vključenosti oseb LGBTQ+, vendar se obenem ne preobremeni učenk_cev LGBTQ+. Vključevanje nevladnih organizacij LGBTQ+ pri vzpostavljanju in ohranjanju spoštljivega šolskega okolja se je glede na pregled literature izkazala kot pozitivna rešitev v tujini (Bry et al., 2018; Chang et al., 2020), zato predpostavljamo, da bi enako veljalo za Slovenijo, kar predlagajo tudi Perger et al. (2018). Na to lahko navežemo izsledke raziskave o stališčih srednješolskih učiteljic_ev o izkušnjah s homofobijo v šolah, ki kažejo na neusposobljenost

večine šolskega kadra za naslavljanje tematik LGBTQ+ in soočanje s homofobnim nasiljem (Magić, 2013), zato je nujna aktivacija zunanjih virov, dokler področje izobraževanja pedagoških kadrov o tematikah LGBTQ+ ostaja neurejeno. Omenjeno poročilo je sicer že staro, zato bi potrebovali novejšje podatke in raziskave s pokritostjo celotne izobraževalne vertikale, ki bi poleg tega vključevale še teme transspolnosti in transfobije. Ob tem ni nezamenljivo, da primerjava podatkov iz raziskav 2003–2004 in 2014–2015 o pojavnosti nasilja nad lezbijkami in geji kaže, da se je odstotek tistih, ki so potrdile_i, da so v osnovni oz. srednji šoli pri pouku obravnavale_i teme homoseksualnosti, zmanjšal s 55 % na 46 % (Kuhar in Švab, 2019). To kaže na širši strukturni problem, ki tudi zaradi nenaslavljanja tematik LGBTQ+ v šolskem prostoru tako dopušča kot reproducira pojave nasilja nad mladimi LGBTQ+ v VIZ-prostoru.

SPR v VIZ-okolju so vezani predvsem na vzpostavljanje varnega okolja in odpravljanje heteroseksističnih/transfobnih dejavnikov. Raziskavi Goldbach et al. (2021) in Scandurra et al. (2021), ki sta bili vključeni v pregled literature, kažeta na to, da lahko državni in institucionalni dokumenti pomembno zmanjšujejo pojave proksimalnih in predvsem distalnih stresorjev. Dodatno raziskava Bradlow et al. (2017) opozarja, da na šolah s pravilniki, ki specifično obsojajo homo- in bifobno nasilje, obstaja manjša verjetnost za medvrstniško nasilje na podlagi spolne usmerjenosti v primerjavi s šolami, ki tovrstnega nasilja ne obsojajo neposredno. V šolah z ustreznimi urejenimi pravilniki obstaja manjša verjetnost, da bi osebe LGBTQ+ skrbelo doživljanje nasilja in večja verjetnost, da bi nasilje prijavile. Ti podatki kažejo na to, da pojave distalnih (npr. nasilje) in proksimalnih (npr. pričakovanje nasilja) stresorjev lahko zmanjšujejo dokumenti na ravni ustanov, ki specifično prepovedujejo nasilje na podlagi spola in spolne usmerjenosti. Glede na ugotovitve, ki jih podata Kuhar in Švab (2019), se nasilje nad lezbijkami in geji v šolskem prostoru povečuje, saj je leta 2003 o nasilju s strani sošolk in sošolcev zaradi spolne usmerjenosti poročalo 22 % oseb, v letu 2014 pa je bilo teh že 44 %. Avtorici_ja to pripisujeta različnim dejavnikom, tako večji vidnosti gejev in lezbijk v šolskem prostoru kot tudi senzibilnosti anketiranih za prepoznavo nasilja. V šolskem prostoru je glede na Perger et al. (2018) vsakdanje nasilje nad LGBTIQ+ osebami normalizirano, saj ga tudi učiteljice skozi lastno neaktivnost in pasivnost dopuščajo. A ne glede na to bi lahko ravno omenjeni pravilniki vplivali na vzpostavitev varnega okolja in zmanjšanja tveganja za nasilje nad mladimi LGBTQ+ v VIZ-okolju, kar bi vsekakor predstavljajo sistemsko spremembo.

V okviru SPR posebej izpostavljamo tudi tematiko vključujočih toalet in slačilnic, ki predstavlja eno izmed najbolj kontroverznih vprašanj. Raziskava Price-Feeney et al. (2021) je pokazala, da vključujoča stranišča in slačilnice bistveno zmanjšujejo elemente manjšinskega stresa, saj se transspolne

osebe zaradi njih počutijo varneje, doživljajo manj spolne disforije in poročajo o pozitivnih učinkih na duševno zdravje. Poleg naštetega se je izkazalo, da vključujoča stranišča ščitijo pred samomorom, ki med transspolno populacijo predstavlja veliko tveganje. Slovenska raziskava s področja vsakdanjega življenja transspolnih oseb je pokazala, da ima 58% vključenih v raziskavo izkušnje s samomorilnimi mislimi in 26% s poskusom samomora. V poročilu za VIZ-ustanove predlagajo, da vsa stranišča spremenijo v spolno nevtralne prostore ali pogojno zagotovijo vsaj eno spolno nevtralno stranišče (Koletnik, 2019).

Zaradi disfunkcionalnosti družinskih dinamik, ki se praviloma pojavljajo spričo predsodkov bioloških bližnjih, so mlade osebe LGBTQ+ še posebej ranljive za socialno izključenost. Družbeno podporo zato iščejo v tesnih prijateljskih odnosih z ostalimi osebami LGBTQ+, ki presegajo tradicionalen pomen prijateljstva in prehajajo v vrsto družinske oblike, za katero najpogosteje uporabljamo izraz izbrana družina (Bry et al., 2018; Hull in Ortyl, 2019). Ta oblika podpore se je kot SPR izkazala tudi v našem pregledu literature (Bry et al., 2018). Gre za prijateljice_e, ki v marsikaterem primeru prevzemajo vloge, tradicionalno pripisane biološkim družinskim članicam_om, in nudijo na primer oporo pri procesih razkrivanja, ob starševski zavrtnitvi in tekom grajenja manjšinske spolne identitete (Dewaele et al., 2011). Te v marsikaterem primeru predstavljajo najmočnejši in najbolj konsistenten vir družbene podpore (Hull in Ortyl, 2019), zaradi česar lahko sposobnost skupnosti LGBTQ+ za oblikovanje izbranih družin označimo za ključen dejavnik, ki spodbuja rezilientnost in jim omogoča obvladovanje kompleksnih in marginaliziranih življenjskih kontekstov (Dewaele et al., 2011). Šolske svetovalne službe lahko za krepitev rezilientnosti pri mladih osebah LGBTQ+ raziščejo možnosti za krepitev in izkoriščanje potenciala izbranih družin.

Opravljen integrativni pregled literature kaže, da imajo VIZ-ustanove v življenjih mladih oseb LGBTQ+ izredno pomembno vlogo, saj so eden izmed največjih virov manjšinskega stresa, hkrati pa predstavljajo ključno izhodišče rezilientnosti. Slednje je v VIZ-prostorih glede na analizirane raziskave mogoče krepiti z raznolikimi varovalnimi mehanizmi, ki predstavljajo velik potencial za vzpostavitev varnejšega VIZ-okolja za učenke_ce LGBTQ+, zaradi česar je podobne empirične raziskave o manjšinskem stresu potrebno opraviti tudi v slovenskem VIZ-prostoru. Ravno izpostavljene slovenske raziskave kažejo, da konkretni raziskovalni potencial leži tako na manjšinskem stresu kot na procesih rezilientnosti mladih LGBTQ+ v slovenskem VIZ-prostoru, saj lahko rezultati predstavljajo podlago za konkretne sistemske rešitve, ki bi mladim LGBTQ+ omogočile varnejšo izobraževalno izkušnjo. Poleg tega bi bilo smiselno raziskati še morebitni obstoj razlik pri upravljanju z manjšinskim stresom ter razlike med IPR in

SPR mladih LGBTQ+ glede na različne tuje vzgojno-izobraževalne sisteme in druge kulturno-družbene kontekste.

LITERATURA

- Austin, Ashley, Shelley L. Craig, Sandra D'Souza in Lauren B. McInroy (2022): Suicidality among transgender youth: Elucidating the role of interpersonal risk factors. *Journal of interpersonal violence* 37: 5–6.
- Bockting, Walter O., Michael H. Miner, Rebecca E. Swinburne Romine, Autumn Hamilton in Eli Coleman (2013): Stigma, mental health, and resilience in an online sample of the US transgender population. *American journal of public health* 103 (5): 943–951.
- Bränström, Richard (2017): Minority stress factors as mediators of sexual orientation disparities in mental health treatment: a longitudinal population-based study. *Journal of Epidemiol Community Health* 71 (5): 446–452.
- Bruce, Douglas, Fata Stall, Aimee Ron in Richard T. Campbell (2014): Modeling minority stress effects on homelessness and health disparities among young men who have sex with men. *Journal of Urban Health* 91 (3): 568–580.
- Bry, Laura Jane, Brian Mustanski, Robert Garofalo in Michelle Nicole Burns (2018): Resilience to discrimination and rejection among young sexual minority males and transgender females: A qualitative study on coping with minority stress. *Journal of Homosexuality* 65 (11): 1435–1456.
- Chang, Cindy J., John Kellerman, Brian A. Feinstein, Edward A. Selby in Jeremy T. Goldbach (2020): Greater minority stress is associated with lower intentions to disclose suicidal thoughts among LGBTQ+ youth. *Archives of suicide research*, 26 (2): 626–640.
- Chodzen, Gia, Marco A. Hidalgo, Diane Chen in Robert Garofalo (2019): Minority stress factors associated with depression and anxiety among transgender and gender-nonconforming youth. *Journal of Adolescent Health* 64 (4): 467–471.
- Crenshaw, Kimberle (1991): Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review* 43 (6): 1241–1299.
- Dewaele, Alexis, Nele Cox, Wim Van Den Berghe in John Vincke (2011): Families of Choice? Exploring the Supportive Networks of Lesbians, Gay Men, and Bisexuals. *Journal of Applied Social Psychology* 41 (2): 312–331.
- Edwards, Katie M. in Kateryna M. Sylaska (2013): The perpetration of intimate partner violence among LGBTQ college youth: The role of minority stress. *Journal of youth and adolescence* 42 (11): 1721–1731.
- Feinstein, Brian A., Lauren P. Wadsworth, Joanne Davila in Marvin R. Goldfried (2014): Do parental acceptance and family support moderate associations between dimensions of minority stress and depressive symptoms among lesbians and gay men?. *Professional Psychology: Research and Practice* 45 (4): 239–246.
- Ferbežar, Nika, Mateja Marovič in Marko Gavriloski (2021): Vzgojno-izobraževalne ustanove in izzivi mladih LGBTIQ+ oseb med pandemijo covid-19. *Sodobna pedagogika* 72 (138): 188–202.

- Frost, David M., Michelle Fine, Maria Elena Torre in Allison Cabana (2019): Minority stress, activism, and health in the context of economic precarity: Results from a national participatory action survey of lesbian, gay, bisexual, transgender, queer, and gender non conforming youth. *American Journal of Community Psychology* 63 (3-4): 511-526.
- Treharne, Gareth J., Damien W. Riggs, Sonja J. Ellis, Jayde A. Flett in Clare Bartholomaeus (2020): Suicidality, self-harm, and their correlates among transgender and cisgender people living in Aotearoa/New Zealand or Australia. *International journal of transgender health* 21 (4): 440-454.
- Goldbach, Jeremy T., Harmony Rhoades, Mamey Harmony, Mary Rose Mamey, John Senese, Peter Karys in Flavio F. Marsiglia (2021): Reducing behavioral health symptoms by addressing minority stressors in LGBTQ adolescents: a randomized controlled trial of Proud & Empowered. *BMC public health* 21 (1): 1-10.
- Goldenberg, Tamar, Erin M. Kahle in Rob Stephenson (2020): Stigma, resilience, and health care use among transgender and other gender diverse youth in the United States. *Transgender Health* 5 (3): 173-181.
- Green, Amy E., Myeshia N. Price in Sam H. Dorison (2022): Cumulative minority stress and suicide risk among LGBTQ youth. *American journal of community psychology* 69 (1-2): 157-168.
- Hatchel, Tyler, Alberto Valido, Kris T. De Pedro, Yuanhong Huang in Dorothy L. Espelage (2019): Minority stress among transgender adolescents: The role of peer victimization, school belonging, and ethnicity. *Journal of Child and Family Studies* 28 (9): 2467-2476.
- Hatzenbuehler, Mark L. in John E. Pachankis (2016): Stigma and minority stress as social determinants of health among lesbian, gay, bisexual, and transgender youth: Research evidence and clinical implications. *Pediatric Clinics* 63 (6): 985-997.
- Hendricks, Michael L. in Rylan J. Testa (2012): A conceptual framework for clinical work with transgender and gender nonconforming clients: An adaptation of the Minority Stress Model. *Professional Psychology: Research and Practice* 43 (5): 460-467.
- Herman, Jody L. (2013): Gendered restrooms and minority stress: The public regulation of gender and its impact on transgender people's lives. *Journal of Public Management & Social Policy* 19 (1): 65-80.
- Hill, Craig A. in Christopher J. Gunderson (2015): Resilience of lesbian, gay, and bisexual individuals in relation to social environment, personal characteristics, and emotion regulation strategies. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity* 2 (3): 232-252.
- Hull, Kathleen E. in Timothy A. Ortyl (2019): Conventional and cutting-edge: Definitions of family in LGBT communities. *Sexuality Research and Social Policy* 16 (1): 31-43.
- Jadva, Vasanti, April Guasp, Josh H. Bradlow, Susie Bower-Brown in S. Foley (2021): Predictors of self-harm and suicide in LGBT youth: The role of gender, socioeconomic status, bullying and school experience. *Journal of public health*, 1-7.

- Johns, Michelle Marie, Emily S. Pingel, Emily J. Youatt, Jorge H. Soler, Sara I. McClelland in Jose A. Bauermeister (2013): LGBT community, social network characteristics, and smoking behaviors in young sexual minority women. *American Journal of Community Psychology* 52 (1): 141–154.
- Johns, Michelle M., Alithia Zamantakis, Jach Andrzejewski, Lorin Boyce, Catherine N. Rasberry in Paula E. Jayne (2021): Minority stress, coping, and transgender youth in schools—results from the resilience and transgender youth study. *Journal of School Health* 91 (11): 883–893.
- Komidar, Ksenija in Saša Mandeljc (2009): Homoseksualnost skozi analizo učnih načrtov, šolskih učbenikov in šolske prakse. *Sodobna pedagogika* 60 (4): 164–181.
- Kuhar, Roman in Mojca Pajnik (2022): Interseksionalnost: perspektive strukturne, politične in reprezentacijske neenakosti. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kuhar, Roman in Alenka Švab (2019): Nasilje nad lezbijkami in geji v Sloveniji: primerjava podatkov iz raziskav 2003–2004 in 2014–2015. *Časopis za kritiko znanosti* 47 (275): 11–29.
- Kwon, Paul (2013): Resilience in lesbian, gay, and bisexual individuals. *Personality and Social Psychology Review* 17 (4): 371–383.
- Lea, Toby, John de Wit in Robert Reynolds (2014): Minority stress in lesbian, gay, and bisexual young adults in Australia: Associations with psychological distress, suicidality, and substance use. *Archives of sexual behavior* 43 (8): 1571–1578.
- Lehavot, Karen in Jane M. Simoni (2011): The impact of minority stress on mental health and substance use among sexual minority women. *Journal of consulting and clinical psychology* 79 (2): 159–170.
- Lelutiu-Weinberger, Corina, Devin English in Priyadharshiny Sandanapitchai (2020): The roles of gender affirmation and discrimination in the resilience of transgender individuals in the US. *Behavioral Medicine* 46 (3–4): 175–188.
- Lick, David J., Laura E. Durso in Kerri L. Johnson (2013): Minority stress and physical health among sexual minorities. *Perspectives on Psychological Science* 8 (5): 521–548.
- Liu, Richard T. in Brian Mustanski (2012): Suicidal ideation and self-harm in lesbian, gay, bisexual, and transgender youth. *American journal of preventive medicine* 42 (3): 221–228.
- Maljevac, Simon in Jasna Magić (2009): Pedri raus!: homofobično nasilje v šolah. *Sodobna pedagogika* 60 (4): 90–104.
- McCann, Edward in Michael Brown (2019): Homelessness among youth who identify as LGBTQ+: A systematic review. *Journal of clinical nursing* 28 (11–12): 2061–2072.
- Mesec, Blaž (1998): Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Meyer, Ilan H. (1995): Minority stress and mental health in gay men. *Journal of Health and Social Behavior* 36 (1): 38–56.
- Meyer, Ilan H. (2003): Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: conceptual issues and research evidence. *Psychological Bulletin* 129 (5): 674–697.

- Meyer, Ilan H. (2013): Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: conceptual issues and research evidence. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity* 1 (S): 3–26.
- Meyer, Ilan H. (2015): Resilience in the study of minority stress and health of sexual and gender minorities. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity* 2 (3): 209–213.
- Montagno, Michelle J. in J. J. Garrett-Walker (2021): LGBTQ+ Engagement in Activism: An Examination of Internalized Heterosexism and LGBTQ+ Community Connectedness. *Journal of Homosexuality* 69 (5): 911–924.
- Newcomb, Michael E. in Brian Mustanski (2010): Internalized homophobia and internalizing mental health problems: A meta-analytic review. *Clinical psychology review* 30 (8): 1019–1029.
- Page, Mathew J., David Moher, Patrick M. Bossuyt, Isabelle Boutron, Tammy C. Hoffmann, Cynthia D. Mulrow, Larissa Shamseer, Jennifer M. Tetzlaff, Elie A. Akl, Sue E. Brennan, Roger Chou, Julie Glanville, Jeremy M. Grimshaw, Asbjørn Hróbjartsson, Manoj M. Lalu, Tianjing Li, Elizabeth W. Loder, Evan Mayo-Wilson, Steve McDonald, Luke A. McGuinness, Lesley A. Stewart, James Thomas, Andrea C. Tricco, Vivian A. Welch, Penny Whiting in Joanne E. McKenzie (2021): The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews. *BMJ* 37 (71): 1–11.
- Perez-Brumer, Amaya, Mark L. Hatzenbuehler, Catherine E. Oldenburg in Walter Bockting (2015): Individual-and structural-level risk factors for suicide attempts among transgender adults. *Behavioral Medicine* 41 (3): 164–171.
- Post, Corinne, Rikka Sarala, Caroline Gatrell in John E. Prescott (2020): Advancing theory with review articles. *Journal of Management Studies* 57 (2): 351–376.
- Price-Feeney, Myeshia, Amy E. Green in Samuel H. Dorison (2021): Impact of bathroom discrimination on mental health among transgender and nonbinary youth. *Journal of Adolescent Health* 68 (6): 1142–1147.
- Riggs, Damien W. in Gareth J. Treharne (2017): Decompensation: A novel approach to accounting for stress arising from the effects of ideology and social norms. *Journal of Homosexuality* 64 (5): 592–605.
- Robinson, Brandon A. (2021): »They peed on my shoes«: foregrounding intersectional minority stress in understanding LGBTQ youth homelessness. *Journal of LGBT Youth* 91 (11): 1–17.
- Rood, Brian A., Sari L. Reisner, Francisco I. Surace, Jae A. Puckett, Meredith R. Maroney in David W. Pantalone (2016): Expecting rejection: Understanding the minority stress experiences of transgender and gender-nonconforming individuals. *Transgender Health* 1 (1): 151–164.
- Romanelli, Meghan, Wenhua Lu in Michael A. Lindsey (2018): Examining mechanisms and moderators of the relationship between discriminatory health care encounters and attempted suicide among US transgender help-seekers. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research* 45 (6): 831–849.
- Scandurra, Criastiano, Agostino Carbone, Roberto Baiocco, Selene Mezzalira, Nelson Mauro Maldonato in Vincenzo Bochicchio (2021): Gender identity

- milestones, minority stress and mental health in three generational cohorts of Italian binary and nonbinary transgender people. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18 (9057): 1-15.
- Scheidler, Travis R., Katherine R. Haus, Tanner A. Mobley in, Kristen P. Mark (2022): LGBTQ+ Grassroots Activism: An Opportunity for Resilience. *Journal of Homosexuality*, 1-26.
- Shelton, Jama in Lynden Bond (2017): "It just never worked out": How transgender and gender expansive youth understand their pathways into homelessness. *Families in society* 98 (4): 284-291.
- Testa, Rylan J., Janice Habarth, Jayme Peta, Kimberly Balsam in Walter Bockting (2015): Development of the gender minority stress and resilience measure. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity* 2 (1): 65-77.
- Torraco, Richard J. (2005): Writing integrative literature reviews: Guidelines and examples. *Human Resource Development Review* 4 (3): 356-367.
- Torraco, Richard J. (2016): Writing integrative literature reviews: Using the past and present to explore the future. *Human resource development review* 15 (4): 404-428.
- Vogrinc, Janez (2008): Kvalitativno raziskovanje na pedagoškem področju. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Weber, Geneieve (2008): Using to numb the pain: Substance use and abuse among lesbian, gay, and bisexual individuals. *Journal of Mental Health Counseling* 30 (1): 31-48.
- Witcomb, Gemma L., Laurence Claes, Walter Pierre Bouman, Elena Nixon, Joz Motmans in Jon Arcelus (2019): Experiences and psychological wellbeing outcomes associated with bullying in treatment-seeking transgender and gender-diverse youth. *LGBT health* 6 (5): 216-226.
- Woodford, Michael R. Alex Kulick, Brandy R. Sinco in Jun Sung Hong (2014): Contemporary heterosexism on campus and psychological distress among LGBTQ students: The mediating role of self-acceptance. *American Journal of Orthopsychiatry* 84 (5): 519-529.

VIRI

- Bradlow, Josh, Fay Bartram, April Guasp in Vasanti Jadvā (2017): *The Experiences of Lesbian, Gay, Bi and Trans Young People in Britain's Schools in 2017*. London: Stonewall UK.
- Koletnik, Linn Julian (2019): *Vsakdanje življenje transspolnih oseb v Sloveniji*. Ljubljana: Zavod Transfeministična Inicijativa TransAkcija.
- Kuhar, Roman in Alenka Švab (2014): *Raziskava o pravni podinformiranosti LGBT skupnosti in vsakdanjem življenju gejev in lezbijk: raziskovalno poročilo*. Ljubljana; Mirovni inštitut.
- Magić, Jasna (2012): *Homofobija na naši šoli?: poročilo o izkušnjah srednješolskih učiteljev in učiteljic s homofobijo v šolskem prostoru v Sloveniji*. Ljubljana: Društvo informacijski center Legebitra.
- Perger, Nina, Simona Muršec in Vesna Štefanec (2018): *Vsakdanje življenje mladih LGBT+ oseb v Sloveniji, ali: »To, da imam svoje jebene pravice!«: raziskovalno poročilo*. Društvo parada ponosa.

- PRISMA 2020 Flow Diagram (2020): PRISMA Statement. Dostopno prek <https://prisma-statement.org/PRISMAStatement/FlowDiagram.aspx>, 27. 1. 2023.
- Sešek, Katja in Eva Margon (2021): Raziskava o stanju v šolah v Sloveniji 2019: LGBT mladi – Prebijmo molk v šolah. Ljubljana: Društvo informacijski center Legebitra.
- SQVOT, Program za zmanjševanje tveganja za brezdomnost in stanovanjsko izključenost LGBTIQ+ mladih. Društvo parada ponosa. Dostopno prek <https://ljubljanapride.org/project-view/sqvot-program/>, 24. 7. 2022.